

Katowice, 15 kwiecień 2023 r.

Prof. dr hab. Ryszard Kaczmarek
Uniwersytet Śląski
Wydział Humanistyczny
Instytut Historii
ul. Bankowa 11
40-007 Katowice

Recenzja
rozprawy doktorskiej mgr Izabeli Kmak-Błaszczuk
Działalność Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu w latach 1945-1989, Opole 2023, ss.294
napisanej pod kierunkiem Prof. dra hab. Marka Masnyka

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska autorstwa Pani mgr Izabeli Kmak-Błaszczuk, zatytułowana „Działalność Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu w latach 1945-1989”, poświęcona została dziejom brzeskiej placówki muzealnej w okresie Polski Ludowej. Zakres przedmiotowy dysertacji jest nawet szerszy, ponieważ dwa pierwsze rozdziały dysertacji są syntetycznym ujęciem dziejów polskiego muzealnictwa regionalnego i lokalnego w Polsce po 1945 r. Ich opracowanie zostało przygotowane zarówno na podstawie obecnego stanu badań, jak i wybranych źródeł aktowych, a więc te części dysertacji mają także (przede wszystkim rozdział drugi) charakter badawczy, mimo pierwotnym założeniem było opracowanie wyłącznie tła historycznego dla rekonstrukcji działalności Muzeum Piastów Śląskich.

Biorąc pod uwagę brak całościowego opracowania zagadnienia funkcjonowania brzeskiej placówki muzealnej po 1945 r., uzasadniony luką badawczą cel poznawczy w zakresie wyznaczonym cezurami chronologicznymi wynikającymi z przemian ustrojowych i systemowych w Polsce, został przez Autorkę zdefiniowany poprawnie (s.6). Pani mgr I. Kmak-Błaszczuk koncepcję swoich badań ujmowała szerzej niż tylko mikrohistorycznie, zakładając umieszczenia dziejów brzeskiej placówki muzealnej w całokształcie historii muzealnictwa w Polsce, a także: „polityki kulturalnej państwa i regionu w latach 1945-1989” (s.8). Również to szersze pytanie badawcze jest poprawnie skonstruowane i kierowało Autorkę w stronę interpretacji zmian zachodzących w Muzeum Piastów Śląskich nie tylko w ujęciu faktograficznym, ale także z uwzględnieniem celów wyznaczanych w poszczególnych okresach przez państwo komunistyczne. Miało to pozwolić z jednej strony na pokazanie działalności muzealniczej w Brzegu jako części ogólnopolskiego procesu

historycznego, a z drugiej strony wykazać szczególne cechy muzeum w Brzegu, decydujące o jego odmienności od innych muzeów lokalnych i regionalnych. Autorka przyjęła założenie metodologiczne o dokonujących się pod tym względem ciągłych zmian, co uzasadnia na s. 12. tym, że była to ciągła „ewolucji Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu pod względem rozwoju instytucjonalnego i naukowo-badawczego”.

Praca opiera się w swojej badawczej części na metodzie bezpośredniego ustalania faktów historycznych na podstawie zgromadzonych faktów źródłowych poddanych w zakresie źródeł narracyjnych krytyce wewnętrznej. Na ich podstawie rekonstruuje procesy historyczne zachodzące w Muzeum w Brzegu. Do badań posłużyły Autorce przede wszystkim źródła pisane, zarówno drukowane (szczególnie urzędowe) jak i archiwalne, w tym przede wszystkim dokumentacja przechowywana w podstawowym dla tych badań zespole archiwalnym - „Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu” znajdującym się w zasobie Archiwum Państwowego w Opolu. Doktorantka skorzystała także z innych zespołów tego archiwum, a także z archiwaliów Archiwum Państwowego we Wrocławiu, skąd czerpała informacje nie tylko o działalności samego Muzeum w Brzegu, ale także ważnej dla niej fakty dotyczące polityki kulturalnej i działalności kulturalnej w Brzegu i na ziemi brzeskiej. Osobną kwerendę przeprowadzono w zasobie Archiwum Akt Nowych w Warszawie, co pozwoliło na pokazanie dziejów muzeum także z perspektywy władz centralnych. Dodatkowymi źródłami były także artykuły wspomnieniowe i drukowane sprawozdania dotyczące muzeum, w których pracownicy muzeum podawali fakty niedostępne już w archiwach urzędowych, odnoszące się do codzienność funkcjonowania brzeskiej placówki muzealnej. Zakres kwerendy źródłowej należy uznać za wystarczający do przeprowadzenia zaplanowanych badań.

Autorka wykorzystała także w sposób wystarczający stan badań, nie ograniczając się tylko do stosunkowo nielicznych opracowań poświęconych muzeom regionalnym, ale starała się także przeanalizować prace odnoszące się do całych dziejów muzealnictwa w PRL (s.9). Jediną uwagą krytyczną w tym przypadku jest nie do końca precyzyjne klasyfikowanie części druków wykazanych w bibliografii jako „Literatura”, a będących w istocie źródłami. Chodzi m.in. o biuletyny, niekiedy informacyjne teksty w wydawnictwach lokalnych, czy też wydawnictwa okolicznościowe.

Konstrukcja pracy została ogólnie opisana we wstępie, gdzie przedstawiono zakres poszczególnych rozdziałów, definiując jej układ jako problemowy (s.11 i n.). Można jednak na podstawie treści kolejnych rozdziałów przyjąć, że chodzi raczej o konstrukcję problemowo-chronologiczną. Moim zdaniem, dla pracy byłoby lepiej, utrzymując przyjęty

typ konstrukcji, znaczne ograniczenie dwóch pierwszych rozdziałów poświęconych muzealnictwu w Polsce, które zajmują prawie jedną trzecią dysertacji (prawie 100 stron, a rozprawa liczy bez bibliografii 266 stron tekstu). Informacje zawarte w tych dwóch podrozdziałach (szczególnie dotyczy to rozdziału drugiego) powinny, moim zdaniem, zostać wplecione w opisy działalności Muzeum w Brzegu w kolejnych rozdziałach. Rozumiem zamysł pokazania osobno tła historycznego dla poszczególnych zagadnień, którymi później Autorka zajmuje się w kolejnych częściach dysertacji, ale rozdzielenie zagadnień ogólnopolskich, bez pokazania od razu jak te procesy przebiegały w Brzegu, utrudnia śledzenie zakładanej ewolucji roli placówki brzeskiej. Kierunek tych zmian był przecież wynikiem zarówno nakazów i zaleceń instytucji centralnych, jak i uwzględniania specyfiki regionalnej.

Przechodząc do szczegółowej oceny poszczególnych rozdziałów dysertacji, dwa pierwsze z nich poświęcone dziejom muzealnictwa w Polsce przed i po II wojnie światowej, różnią się jednak sposobem ujęcia. Rozdział pierwszy („Zarys historii muzealnictwa polskiego do 1945 r.”) nie tyle rysuje tło historyczne, ile jest próbą zbudowania zastosowania wyjaśniania genetycznego. Moim zdaniem, Autorka często wykracza w nim poza to założenie, omawiając zagadnienia bardzo luźno związane z genezą muzeów polskich po 1945 r. Na s. 14-40 otrzymujemy syntetyczny obraz dziejów muzeów w Polsce od czasów nowożytnych, dobrze znany w literaturze przedmiotu, a w wielu fragmentach słabo związany z problematyką muzeów w PRL. Dopiero opis kształtowania się polskiego muzealnictwa w II RP (s. 30 i n.) wprowadza w tematykę badań podjętych przez Doktorantkę, które potem znajdują swoje rozwinięcie w następnych rozdziałach. Z kolei w tym tak rozbudowanym rozdziale poświęconym dziejom polskich muzeów przed II wojną światową nie znajdziemy opisu losu muzeów śląskich przed 1945 r. Rozumiem zamysł Autorki, piszącej potem wielokrotnie o przerwaniu ciągłości kulturowej i braku łączności między dziejami muzeów niemieckich i polskich. Jednak chociaż syntetyczne ujęcie wątku dotyczącego stanu zasobu i dziejów niemieckiego muzeum w Brzegu działającego równoległe do przedwojennego muzealnictwa polskiego (potem wzmianki na ten temat wielokrotnie pojawiają się w kolejnych rozdziałach) pozwoliło by na lepsze wyeksponowanie stanu brzeskiej placówki w momencie włączenia jej do sieci muzeów polskich. Dalo by także możliwość bardziej precyzyjnego pokazywania procesów kontynuacji i dyskontynuacji w rozwoju Muzeum Piastów Śląskich po 1945 r.

Za bardzo wartościowy uznaję rozdział drugi („Kształtowanie muzealnictwa w Polsce po II wojnie światowej”), który wprawdzie w przeważającej części ma charakter kompilacyjny, ale uzupełniony o samodzielną analizę źródeł aktowych. Bardzo dobrze porządkuje on w układzie chronologicznym zmiany legislacyjne i organizacyjne w muzealnictwie polskim okresu PRL, z naciskiem na te dotyczące placówek regionalnych i lokalnych w dobie powojennej centralizacji. Szczególnie interesujący jest podrozdział o placówkach muzealnych tworzonych na tzw. ziemiach zachodnich. Przekazuje nie tylko ogólne założenia powojennej polityki na całym tym wyjątkowym obszarze, a na Śląsku w szczególności, ale także bardzo interesująco przeanalizowano w nim realne skutki tej polityki. Na przykład uznanie za zbędne chronienia dziedzictwa niemieckiego, nawet tego najstarszego i historycznie najwartościowszego, za wyjątkiem tylko takich eksponatów, które miały wymierną wartość materialną (s.60). O stratach wówczas poniesionych w zasobie regionalnych zbiorów śląskich świadczy porażająca liczba wywiezionych tylko w latach 1945-1946 ze Śląska do Warszawy, eksponatów mieszczących się w ponad 40 wagonach i blisko 118 samochodach, które trafiły do magazynów Muzeum Narodowego. W śląskich muzeach pozostały tylko zabytki o mniejszym znaczeniu, co gorsza, ulegały nadal rozproszeniu lub nawet zniszczeniu, ponieważ nie były poddawane konserwacji w ogóle, albo tylko przypadkowo. Nie używano także do 1989 r. artefaktów, którym przypisywano proveniencję niemiecką na ekspozycjach stałych i czasowych, nawet jeżeli odnosiły się do przeszłości ziemi brzeskiej (s.64). O skali tego zjawiska świadczy także wspomniana przez Autorkę późniejsza inwentaryzacja w latach 50. XX w., podczas której wykazano, że w Opolu i Brzegu na konserwację bezskutecznie czekało aż 800 obiektów muzealnych (s. 114).

Wspomniałem już powyżej, że w rozdziale drugim wydaje się, że wiele informacji powinno zostać przeniesione do kolejnych rozdziałów źródłowych, by dokonać porównania działalności wynikającej z wykonywania nakazów w zakresie muzealnictwa płynących z Warszawy, z tą realizowaną dla potrzeb lokalnych. Szczególnie interesujące byłoby takie ujęcie w ostatnim podrozdziale (s. 66-94), poświęconym roli muzeów w propagandzie kulturalnej PRL. W swojej części wstępnej powinien on zostać ograniczony tylko do kilku stron. A większość treści, ponieważ są one kluczowe dla polityki kulturalnej, powinny zostać zintegrowane z poszczególnymi rozdziałami poświęconymi już Muzeum w Brzegu. Pozwoliło by to pokazać specyficzną działalność tej placówki i jej odmienność od funkcji zalecanych i pełnionych przez inne muzea lokalne i regionalne w PRL.

Kolejne rozdziały poświęcone są analizie wyodrębnionych obszarów działalności Muzeum w Brzegu. Rozdział trzeci prezentuje zmiany statusu prawnego Muzeum Piastów

Śląskich. Autorka logicznie uzasadnia tutaj zmiany w brzeskiej placówce następujące w wyniku pojawiania się kolejnych koncepcji funkcjonowania placówki oraz ewolucji prawa obowiązującego w muzealnictwie po II wojnie światowej. Również i w tej części lepiej, moim zdaniem, byłoby w poszczególnych okresach historycznych zintegrować materiały ogólnopolskie z opisem kolejnych zmian przebiegających w okręgowych i lokalnych placówkach muzealnych. W tym kontekście niektóre wydarzenia, które były specyficzne tylko dla brzeskiej placówki, zostałyby lepiej wyeksponowane. Na przykład jak ważna była rola niekiedy dość przypadkowo dobieranych ludzi kierujących muzeami dla losów tych placówek na ziemiach poniemieckich. Chodzi o znaczenie jakie dla brzeskiej placówki miał Leon Janta-Polczyński (s. 98 i n.). Należąc do przedwojennej inteligencji dostrzegł on dorobek kulturalny szerzej niż ówcześni decydenci i starał się zachowywać zasób muzealny, nawet jeżeli był poniemiecki. To ciekawy przyczynek do roli polskiej inteligencji w tym okresie, kiedy wykształcona na wartościach ogólnoeuropejskiej, przetrzebiona wojną wąska już warstwa osób wykształconych nie była w większości w stanie zaaprobować wulgarnego nacjonalizmu, dążącego do zniszczenia wszystkiego co było niepolskie, nawet po traumie okupacji niemieckiej. Janta-Polczyński robi to z niewielkim gronem przypadkowo zatrudnionych osób, wśród których trudno nawet dopatrzeć się muzealników (s. 104). Inne jest stanowisko władz centralnych, co pokazuje Autorka dysertacji opisując zalecenia ogólnopolskie dotyczące obiektów zabytkowych na tzw. ziemiach zachodnich (s. 107 i n.). Pod pretekstem likwidacji zniszczeń wojennych albo burzy się obiekty zabytkowe, wykorzystując rozbiórkę do pozyskiwania budulca, albo tłumacząc to brakiem środków finansowych uzasadnia się lokowanie w obiektach zabytkowych: sierocińców, PGR-ów, albo domów kultury, bezpowrotnie w wielu wypadkach niszcząc historyczny wystrój tych budynków.

W rozdziale czwartym („Realizacja misji muzealnej”) znajdziemy bardzo szczegółowo opisane losy zasobu i zmiany zachodzące zarówno w stanie posiadania muzeum, jak i w możliwościach ekspozycyjnych, uzależnionych od bieżącej polityki muzealnej. To bardzo dobrze napisany rozdział, wypełniony faktografią opartą na szczegółowej kwerendzie źródłowej. Podobnie skonstruowano również opis działalności popularyzacyjnej i skromnej aktywności naukowo-badawczej. Najbardziej interesujące wydaje się pokazanie zmieniających się tematów i form wystawienniczych (s. 179 i n.). W drugiej połowie lat 40. XX w., są to jeszcze ekspozycje o przeszłość Brzegu. Później, poza szeroko rozumianą historią kultury na ziemi brzeskiej (ze wskazanym powyżej wyeliminowaniem niemieckiego dziedzictwa kulturowego sprzed 1945 r.), wystawy

czasowe swoją tematyką już tylko w niewielkim stopniu związane były z lokalną przeszłością, a często wprost odzwierciedlały typową dla lat 50. ideologizację życia kulturalnego, poruszając zagadnienia z zakresu dziejów: kultury polskiej, kultury rosyjskiej, ruchu robotniczego. W 1960 r. otwarta została nowa ekspozycja stała, na której w końcu wyeksponowano, chociaż nadal wybiórczo, miejscową spuściznę historyczną: dzieje ziemi brzeskiej, zamki Piastów śląskich. Wystawy czasowe poświęcone były od tej pory przede wszystkim tematom odnoszącym się do kultury i historii Polski. Ta tendencja łączenia dwóch wątków – piastowskiej historii i polskiej powojennej kultury - utrzymała się w kolejnych dekadach PRL, a obok dziejów Brzegu, ziemi brzeskiej i Piastów śląskich, pojawiła się także historia całego Śląska, aczkolwiek nadal zdominowana imperatywem dominacji tradycji polskiej w tym regionie, szczególnie w kontekście dziejów Śląska Opolskiego.

W rozdziale czwartym znajduje się podrozdział poświęcony pracownikom Muzeum. Niestety. Ujęcie tego ważnego zagadnienia, obsady personalnej Muzeum, jest w mojej ocenie zbyt formalne. Znajdujemy wprawdzie najważniejsze informacje faktograficzne, ale w całej dysertacji, działalność ludzi została potraktowana dość marginalnie. Doktorantka pokazuje jak zmieniają się kierujący placówką oraz podaje nazwiska innych pracowników, ale ich biogramy są uproszczone, nie zostały pogłębione o rolę jaką spełniają ci muzealnicy. Nie dowiadujemy się jakie piętno odcisnęli na działalności placówki. Szkoda, że dla postaci tak interesujących jak np. Leon Janta – Polczyński Autorka nie znalazła więcej miejsca, by pokazać jego sylwetkę jako kierownika muzeum. Są oczywiście odniesienia do artykułów biograficznych, ale biorąc pod uwagę, że był on symboliczną postacią tego Muzeum do połowy lat 50. (dopiero w wieku 91 lat odszedł ze stanowiska), aż prosi się tutaj refleksja na temat jego roli, a nie tylko suche wyliczenie wypełnianych w kolejnych latach obowiązków. Takiego opisu brakuje także dla Jana Przwały. Dopiero Paweł Kozerski (s. 249 i n.) pokazany jest trochę inaczej, również przez pryzmat piszących o nim współpracowników. Biorąc pod uwagę kluczową rolę jaką spełniają dyrektorzy w placówkach kultury, od nich zależy praktyczne wykonywanie założeń programowych, brak takiej pogłębionej oceny roli dyrektorów placówki brzeskiej dla działalności Muzeum, i to nie na końcu pracy, ale wcześniej, wraz z uwarunkowaniami prawno-organizacyjnymi, wydaje się deficytem pracy, szczególnie przy analizie przyczyn specyfiki brzeskiego Muzeum.

Rozdział piaty („Społeczno-kulturowa funkcja Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu”) oparty jest na badaniach źródłowych w szerszym zasobie archiwaliów. Doktorantka analizuje w nim: znaczenie muzeum dla lokalnej brzeskiej społeczności, a

szczególnie dla miejscowej inteligencji; działalność muzeum jako instytucji kulturalnej, w tym integracji lokalnej społeczności (współpraca z kilkoma instytucjami: biblioteką, domem kultury, szkołami); funkcje służebne dla miejscowych organizacji społeczno-kulturalnych (Towarzystwo Miłośników Ziemi Brzeskiej, Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich); włączenia PTTK w społeczną opiekę nad zabytkami szczególnie dla propagowania tzw. idei piastowskiej na ziemiach odzyskanych. W rozdziale tym uważam za zbędne wyjście poza wyznaczone ramy chronologiczne i opis również współczesnych dziejów muzeum. Oprócz licznych wzmianek na temat wydarzeń po 1989 r., poświęcono temu nawet jeszcze osobny podrozdział („Perspektywy rozwoju brzeskiej placówki muzealnej”; s. 254-264). Przede wszystkim jest to wyjście poza wyznaczony wcześniej uzasadniony już cezurami czasowymi obszar badawczy. Jednak ważniejsze oprócz formalnego ograniczenia jest to, że przecież Autorka nie dokonuje w tej części dysertacji historycznej analizy, a tylko traktuje ten okres kronikarsko, ponieważ znajduje się on poza przedmiotem badań, a w konsekwencji nie ma uzasadnienia dla realizacji celu badań. Materiał taki może być wykorzystany ewentualnie w publikacji, jako uzupełnienie w bardziej syntetycznym obrazie Muzeum w całym okresie po 1945 r., również tym obejmującym zmiany ustrojowe w latach 90. XX w.

Praca w całości charakteryzuje się godną odnotowania starannością w odszukiwaniu szczegółowej faktografii na temat dziejów muzeum, co przy rozproszonym materiale źródłowym, którym dysponowała Autorka nie było to wcale łatwym zadaniem. Mankamentem jest z pewnością w wielu wypadkach unikanie wyciągania wniosków ogólnych z rekonstruowanych z takim mozolem wydarzeń. Brak takiego szerszego spojrzenia także w zakończeniu. Wskazuje się w nim na znaczenie historyczne (europejskie, narodowe, lokalne) Brzegu i Zamku Piastowskiego, z czym trudno dyskutować. Jednak odpowiedź na główne pytanie badawcze (umieszczenie brzeskiej placówki muzealnej w całokształcie historii muzealnictwa w Polsce, a szerzej „polityki kulturalnej państwa i regionu w latach 1945-1989”) zostało moim zdaniem zbyt uproszczone. Interesujące jest pokazanie dwóch pełnionych przez Muzeum w Brzegu ról: odgrywanie ról: *templum* (zbioru eksponatów) oraz *forum* (dla miejscowej kultury). Warto było jednak skonkretyzować to stwierdzenie, pokazując jak ten proces był długi i bolesny, z rozlicznymi meandrami, o czym w treści dysertacji się dowiadujemy. W ten sposób pojawiłaby się, obok tej ogólnej konstatacji, specyfika muzeum brzeskiego jako przykładu jednego z lokalnych i regionalnych muzeów na Śląsku, które w 1945 r. musiały odrzucając ciągłość kulturową. Najpierw musiały próbować wtopić swój przekaz w ogólnie rozumianą kulturę polską i narodową, a dopiero po latach odgrzebywać dziedzictwo kulturowe regionu i tworzyć nową

syntezę historii ziemi brzeskiej, obejmująca zarówno okres przed jak i po II wojnie światowej.

Podsumowując, w rozprawie Autorka wykazuje się dużą erudycją w obszarze badań, które podejmuje, zarówno zagadnień teoretycznych związanych z muzealnictwem, jak i dziejów kultury polskiej na tzw. ziemiach zachodnich w okresie PRL. Kompetencje badawcze udowadnia warsztatowo poprawnie wykonanymi dobozem i analizą źródeł oraz wykorzystaniem obecnego stanu badań. Wnioski do których dochodzi, są oryginalne i stanowią samodzielne dokonanie badawcze w zakresie działalności kulturalnej Muzeum w Brzegu jako jednego z muzeów lokalnych na powojennym Śląsku oraz uwarunkowań takich placówek od polityki centralizacji działalności muzeów w okresie PRL. Jednocześnie Autorce udało się wykazać, jak w wielu przypadkach bolesne i niszczące okazało się przerwanie ciągłości kulturowej na badanym obszarze, a także jak skomplikowane były procesy ponownego nawiązania do tego dziedzictwa kulturowego, które dokonywało się głównie dzięki inicjatywom lokalnym a nie ogólnopolskim zaleceniom.

Rozprawa oryginalnym opracowaniem, dającym pełny obraz działalności Muzeum Piastów Śląskich w w okresie Polski Ludowej. Dysertacja doktorska Pani Izabeli Kmak-Błaszczuk uzupełnia nasz dotychczasowy stan wiedzy na temat roli muzeów lokalnych na obszarze Śląska, szerzej tzw. ziem zachodnich, które w granicach państwa polskiego znalazły się dopiero po II wojnie światowej oraz ich znaczenia kulturowego dla nowych lokalnych społeczności, które się na tym obszarze ukształtowały po wysiedleniu ludności niemieckiej. Praca wyróżnia się dojrzałością badawczą, szczególnie w zakresie doboru źródeł i starannej strukturalizacji faktów historycznych dla prowadzenia narracji historycznej. Na podkreślenie zasługuje także forma pracy, napisanej dobrym językiem polskim, bez uchybień formalnych i warsztatowych (poprawny sposób zapisu odsyłaczy i danych liczbowych w tabelach, dobra korekta i praktycznie brak błędów literowych).

Podsumowując, uważam że praca doktorska Pani mgr I. Kmak-Błaszczuk spełnia wymogi stawiane tego typu dysertacjom i wnioskuję o dopuszczenie Jej do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

Prof. Ryszard Kaczmarek

